

Mirnes Sokolović

NACIONALNO ISKORIJENJENI IZMEĐU SRPSTVA I HRVATSTVA

(Nikola Bertolino: *Knjiga o zavičajima*, Sandorf, Zagreb, 2015. i *Rende*, Beograd, 2017)

Sjećajući se i uvezujući svoj život godinama kasnije, Bertolino memoarski tretira samog sebe kao onog kojemu nije bilo suđeno da ga u nekom trenutku života prožme nacionalni duh i dotaknu tradicije i mitovi vezani za krv i tlo. U pitanju je opredjeljenje autora da se jugoslovenska epoha, sa distancom, iščita iz perspektive saučesnika u književnom životu ili živog svjedoka koji je presudno određen (nacionalnom) iskorijenjenošću.

Knjiga o zavičajima ne eksperimentira mnogo sa žanrom, opredjeljuje se za mirno, pedantno, hronološko ređanje dana i događaja, od autorovih malih nogu sve do starosti, insistirajući prije svega na informaciji. Ovi memoari, dakle, kao klasični žanr, ne pretenduju na romaneskna *zakrivljenja*, siže nije sklon miješanju vremenskih perspektiva, likovi nisu prelamani kroz filtere individualizacije ili motivacije, događaji nisu istaknuti kao simboli: zadati okviri prije svega otvaraju prostor da se jedna životna priča iskomunicira u kontekstu šire moralne problematike društva u kojem je autor živio.

Evo, dakle, knjige koja mirno prihvata svoje žanrovske okvire i ugodno se osjeća unutar njih, od početka do kraja usaglašena unutar sebe s ciljem da posvjedoči o jednom vremenu i autoru koji uzima učešće u određenim književnim zbivanjima. Predočavajući osamdesete i devedesete kao godine *raspamećenja*, Bertolino se trudi da što bolje ocrta svoju poziciju u izdavačkom establišmentu i književnom životu, sa željom da što je moguće više svoju poziciju odredi kao moralno uzornu i podastre dovoljno argumenata da se nalazio na pravoj strani istorije i zadržao unutrašnju slobodu, što nije lišeno svake uvjerljivosti.

Kad na vrhuncu nacionalne groznice *Politika* počne objavljivati *Odjeke i reagovanja*, pokazujući *odurno lice* mržnje, ksenofobije, niskih strasti i izopačenog rodoljublja, Bertolino odlučuje da više nikad ne uzme u ruke taj list iz kojega je, u svojoj petoj godini, u Supetru na Braču, naučio ćirilicu. Ocrtavajući rane dane, *Knjiga o zavičajima* prikazuje dječaka koji počev čitati i ćirilicu i latinicu ostaje otpočetak obilježen nacionalnom dvojnošću kao žigom, što u njegovom slučaju biva još kompliciranije zbog italijanskog porijekla. U tom tonu date su i scene nacionalne netrpeljivosti koju jedan učitelj tridesetih godina prošlog stoljeća demonstrira na tom dječaku, da stvari budu apsurdnije, u Širokom Brijegu u razredu u kojem su svi Hrvati.

Kao desetogodišnjaku, u ratu 1941. godine, otkriće mu se da *biti Srbin* znači nešto bitno drugačije od onoga *biti Hrvat*, a u narednih nekoliko godina taj dječak na časovima će intenzivno slušati o hrvatstvu: dok bude objašnjavala računске operacije ili gramatička pravila, učiteljica će koristiti svaku priliku da naglasi da su Hrvati, sve dok nova NDH domovina

nije uskrsnula, bili ljudi nižeg reda, zlostavljani, iskorištavani i ponižavani. Kad dođe nakon nekoliko godina u Beograd, Bertolino će odnijeti svoj prvi prevod, Ljermontovljevog *Demona*, da se objavi u *Nopoku* (preteči *Nolita*), ali urednik će tražiti da se ijekavica prebaci u ekavicu, čudeći se što postoji jedan mladić koji govori ekavski, a piše na ijekavici. Ta raspetost između srpstva i hrvatstva obilježiće i prvu mladost ovog memoarista.

Tražeci posao, prevodeći, postajući sekretar Muzeja moderne umjetnosti, saradnik na fakultetu, zalazeći u kulturne ustanove i izdavačke kuće, pred glavnim junakom otvaraće se jedan po jedan izazov, kako se suočiti i odrediti spram vladajućeg sistema i vodećih (komunističkih) figura. Zanimljivu scenu iz aviona Bertolino će opisati govoreći o svom mladalačkom putovanju iz Zagreba u Split, kada jedan od putnika, Milovan Đilas, ustaje i ostalim putnicima, u toku leta, počinje držati govor o važnosti učešća u akciji Narodnog zajma; „...tada sam prvi put na djelu vidio“, piše Bertolino, „vrhovnog propagandistu i fanatika“. Posebno će opisati svoje susrete sa Titom, najprije u mladosti, dok prisustvuje jednom svečanom govoru i sletskim vježbama, neprestano se pitajući zašto mu se diže utroba od gađenja i otkud taj osjećaj mučnine, dok promatra kako mase slave vođu.

Kad godinama kasnije dočeka Tita kao jedan od vodećih ljudi Muzeja moderne umjetnosti, već će pred sobom vidjeti posjednika najviše moći, u izvanredno skrojennom odijelu, s brižljivo počešljanom i ofarbanom kosom, s pokretima koji su nastojali biti mladalački hitri, starca koji teži ekstremnoj dugovječnosti, tim poželjnijoj što bi za njega predstavljala veoma dugu doživotnu vlast. Prihativši prvi kompromis da se učlani u Komunističku partiju da bi dobio posao, kako bude napredovao u karijeri i na društvenoj ljestvici, Bertolino će opisivati sve zamršenije i izazovnije igre moći u kojima se nalazio. Biće osumnjičen da se vratio u Partiju, nakon napuštanja nakon 1968. godine, samo zato da bi se zaposlio kao urednik u *BIGZ*-u, ali Bertolino objašnjava da je njegova misija bila – suočiti se sa korupcijom u izdavaštvu.

Došavši na kraju svog radnog perioda u *BIGZ*-u na čelo tog izdavačkog preduzeća, dok bude trajala sveopšta pljačka, a vodeći ljudi budu kupovali BMW-ove, njemu će uspjeti da ostane prevodilački zanesenjak koji neprestano traga za pravom riječju i vozi trošni vartburg. Urednik džepne knjige s jakom vjerom da knjiga može poboljšati ljude i društvo, koji odbija prekršiti konkursne procedure kada je u pitanju izbor novog direktora, Bertolino će iz prve ruke svjedočiti o ideološkoj podobnosti, protekcionizmu i mehanizmima urušavanja jedne velike kulturne industrije. Pri tom, Bertolino opisuje i sve blagodati koje je ona pružala književnicima, napominjući da je u dvije godine koje je radio kao slobodni umjetnik, prevodilac, zarađivao bolje nego ikad u životu. Ambiciozan, vrlo živ kada je u pitanju interesovanje za urednička mjesta u *BIGZ*-u, *Kulturi*, pogotovo vodećem *Nolitu*, Bertolino sebe prikazuje kao kulturnog poslenika koji te funkcije obavlja sa puno idealističke vjere i sa višim ciljevima.

U tom tonu će i protumačiti zašto je neposredno prije afere oko *Grobnice za Borisa Davidoviča*, u žiriju za Oktobarsku nagradu, glasao za knjigu Dragana Jeremića *Snovanje i stvaranje* kojoj je nagrada dodijeljena jednoglasno, prije nego za Kišovu knjigu kojoj je bio urednik. Taj glas će kasnije Jeremić upotrijebiti kao poseban argument u polemici sa Kišom, nakon čega će autor *Grobnice za Borisa Davidoviča* i umanjiti intenzivne kontakte sa Bertolinom, koje su gajili još od zajedničkog studijskog boravka u Strazburu 1963. godine. S druge

strane, taj glas za Jeremićevu knjigu, Bertolino će objasniti zahtjevom predsjednice žirija da se odluka donese jednoglasno, tako da nije bilo pristojno oglušiti se na taj poziv dok su ostali članovi žirija čekali i na njegov glas, kao i svojim otporom nadređenom partijskom AOR-u koji mu je sugerisao prije glasanja da Jeremić nikako ne bi smio dobiti nagradu.

Posebno zanimljive u ovim memoarima su stranice u kojima Bertolino, iz pozicije insajdera, svjedoči o porastu nacionalizma među kulturnom i političkom elitom. Našavši se slučajno u stanu Dobrice Ćosića, čuće kako taj nosilac partizanske spomenice, nekadašnji ilegalac, član Centralnog komiteta, budući otac nacije, prepričavajući svoj posjet Moskvi, hvali tu Meku pravoslavnog svijeta. Posjećujući nekoliko dana kasnije Marka Ristića, Bertolino će s čuđenjem taj doživljaj ispričati komunističkom jeresijarhu, tada vrlo nezadovoljnom raspletom političke situacije, posvećenom kosmičkim temama, na što će mu Ristić hladno otpovrnuti da će, ako dosad nije znao, već čuti za Ćosićev nacionalizam.

Kao presudan moment u podizanju tog *populističkog talasa* Bertolino će opisati aferu oko knjige *Ljudi sa četiri prsta* Miodraga Bulatovića, čiju je prvu verziju kao urednik *BIGZ*-a odbio. U to ime preštampe i pismo koje je tada uputio piscu, u kojem objašnjava da taj rukopis sadrži izraze kao što su hrvatske svinje, hrvatski psi, hrvatske životinje, da ta knjiga uopšte ne prevazilazi zlo koje prikazuje, zbog čega ne bi trebalo da bude štampana. To će biti razlog da se Bulatović, najnezgodniji jugoslovenski pisac, razgoropadi ne polemišući javno, počevši širiti glasine u beogradskoj književnoj čaršiji o Bertolinu kao ustaškom potomku, malom katoliku, pa čak i nakon što knjiga bude objavljena u ublaženoj verziji. Kasnije će promijeniti taktiku i upozoriti Bertolina da je o toj aferi ispričao partijskom vrhu u kojem ima srpskih nacionalista, njegovih prijatelja, koji su ljuti zbog odbijanja tog romana.

Kada 1992. postane poslanik u Miloševićem parlamentu, na pitanje novinara šta će biti ukoliko na izborima pobijedi Vuk Drašković, Bulatović će sasvim ozbiljno odgovoriti: „Ubićemo ga. U politici nema više tange-frange. Ubićemo – i gotovo!“ Posebnu priču u tim godinama raspamećenja Bertolino će posvetiti svojim kontaktima sa Slobodanom Miloševićem kojeg će veoma rano primjetiti na sjednicama općinskog komiteta. Svaki njegov predlog Milošević će pedantno zavesti, ali i prići mu poslije sjednice – da ga upita šta ima novo u *Nolitu*, sugerirajući mu čim se treba baviti umjesto političkim predlozima. Značajan utisak na memoaristu ostaviće otkriće nakon afere sa istorijskom knjigom *Saveznici i jugoslovenska drama* Veselina Đuretića, u kojoj autor tvrdi da je četnički pokret bio antifašistički. Bertolino je učestvovao u radnoj grupi ispred komiteta koja je trebalo da razmotri to djelo, među rijetkim na sjednici tvrdeći da se radi o kršenju civilizacijskih normi i izokretanju onoga što se desilo u 20. vijeku, što će naići na sveopšte odbijanje prisutnih, a tek naknadno će otkriti da je u tu lavlju špilju ispred komiteta poslan na sugestiju – Slobodana Miloševića.

Prikazujući svu tu istorijsku groznicu 20. vijeka, od djetinjstva do starih dana, kada devedesetih postaje neka vrsta apatrida, Bertolino toj inferalnosti često kontrapunktira mediteranske pejzaže, kao slike sa putovanja, na mnogim stranicama – s književne strane – uspjele igrajući na kartu crnjanskijevskog mementa. Njegov izlazak iz kulturnog i političkog establišmenta desiće se, dakle, početkom devedesetih – kada će se, pred licem sina koji mora bježati u Italiju od regrutacije, naći suočen s neizbježnim moralnim pitanjem: da li je mogao učiniti više kako bi taj raspad spriječio? – „Nisam“, piše Bertolino, „nisam učinio dovoljno. Štaviše, bio sam kotačić u stroju koji je ovo proizveo. Zašto sam mislio da za svaki

moralni kompromis, čak i za onaj prividno bezazlene vrste kao što je ketman, za to što sam u svom zreom životnom dobu gajio iluziju koja je njih uporno opovrgavala, neću kad-tad, u ovom ili onom surovom obliku, platiti visoku cijenu?“

Bertolino, kao proslavljeni prevodilac, autor odličnih studija o Crnjanskom i Rembou, pripada onoj generaciji naših pisaca i intelektualaca kojoj je bilo presudno, u istorijskim proturječnostima, zadržati moralnu dosljednost, u svakom trenutku ostati jednak samom sebi – i otud ne treba da čudi tendencija da u memoarima u svakom trenutku figurira moralno uzorno, koliko god je to moguće. S druge strane, napisana čitko i dopadljivo, *Knjiga o zavičajima* – kao memoarska literatura – pruža zanimljiv uvid iz perspektive direktnog svjedoka u unutarnje rastakanje jugoslovenskog sistema, u godine raspada, u vreme inkubacije, tih još uvijek slijepih mrlja postjugoslovenske književnosti, koje čekaju da budu književno ispitane i uobličene.